

עוד חוֹר הנגן שזנחת לשוא
והדרך עודנה נסקחת לאורך

במבואי עיר היונה¹ דב סדן

עתה, עם ציונו של ספר השירה "עיר היונה" לנתן אלתרמן, דין שנחזיר את עצמנו אל לפני ירחים אחדים, ונזכיר לעצמנו רישומה של ראשית שמועתו. כי רישום זה והא ענין לענות בו: הספר גופו לא הספיק עוד להגיע ליידי הקרואים, וכבר אפפתו סוגסטיה כפולה, שאימה לעמוד כמחיצה ביניהם ובין טורייהדפים: האחת שפעולתה היתה בפרהסייה יותר ודרכה גוזמההלרובא, והאחרת שפעולתה היתה בצנעה יותר ודרכה גוזמה למיעוטא. סוגסטיה ראשונה יקדה בה להיות של הפלגה, ודיינו בשתי הגדרות שזרקו, האחת מפי אהרון מגד: מאז ביאליק; האחרת מפי משה שמיר: משוררהאומה. סוגסטיה אחרונה נשבה הימנה צנינות של הסתייגות – מקרה לא מקרה הוא שדובריה מפה לאוזן לא היו מספרים אלא משוררים, בני גילים שונים ועיקרם צעירים, החזיון הזה, שקדם לעצמהאפשרות להתיחדות הגונה של קהלהקוראים עם הספר, אמר דרשני. וגם עתה, לאחר שהאפשרות הזאת ניתנה כהלכה ואף שימשה כהלכה, הוא אומר דרשני. ודומה כי ראשית ביאורו של החזיון הזה הוא בגורם, שהפעיל את קטביההתגובה, הוא גורמההפתעה, והיא הפתעה כפולה – הן מצד המשורר, הן מצד השירה.

ההפתעה מצד המשורר – הרי דעתהקהל, שצירופה מבקרים וקוראים, כבר פסקה עליו פסוקו. לפי שלא ראתה אלא את שהראה לה המשורר – שני כרכים של "הטור השביעי" וכל כרך נראה עבה משלושת קבצי שיריו האחרים "כוכבים בחוץ", "שמחת עניים" ו"מכות מצרים", לרבות השירים המעטים שנדפסו זעיר-שם זעיר-שם, מהם מעל דוכנים שאין עין-הרבים שלטת בהם, ניטעה הודאות, כי שירתו היא כביכול כאותה חנות שכל סחורתה בחלוניה-ראנתה. ויותר שנתחזקה אותה ודאות, חוזקה בידיים – זכורני מסיבה לכבוד בכור כרכי "הטור השביעי", ורוב הדברים שנשמעו בה היו על דרך ההבלטה המובנת של הספר וסוגו, כשם שהיו על דרך ההעלמה שאינה מובנת של שאינו סוגו, והייתי כמדומה בחינת עורב לבן, שהוריתי היתר לעצמי להתריע על העלמה, שנראתה לי כמעט מכוונת. על דרך הצחות תליתי בו במשורר כינוי: נתן החכם, וכיוונתי גם לצד שהוא שעשוע, גם לצד שאינו-שעשוע; דהיינו, רמיזה על מחברו של המחזה הנודע, שכל שהיה מעמידו על מכתמיו ומשליו בלבד ומעלים מחזותיו ועיוני, ודאי שהוא משתבש.

ההפתעה מצד השירה – לפי שהמשורר עשה את "הטור השביעי" קבע ושירתו האחרת נעשתה יותר ויותר ארעי, נאחזה דעתהקהל לאותה פרופורציה והרגילה עצמה לראותו כמי ששיריה-עירבבי-שבתותיו אכלו את כל-כולו, וכמעט הכל היו, מי בפליטת-אנחה, ומי בגלגול-עינים,

¹ נדפס ראשונה ב"הפועל הצעיר", כרך כ"ט (תשי"ח), גל' 15 (7.1.57), עמ' 18 – 20.

מפטירים: הרי משורר, שהכרוניקה זללה אותו עד־תומו. בא הכרך הגדול "עיר היונה" וראו אלה גם אלה, כי נתן החכם שיטה בהם, והיו כמי שעושה חשבון שלא מדעת־בעלים.

ב

וכבר נעשו בספרותנו כמה חשבונות כאלה. הרי, למשל, דוגמת סוקולוב, - היה זה כמעט ממש מעניינה של האפנה וחיובה לדבר עליו כעל מי־שהיה ושלא נשתייר מכוחו אלא מעשה־להטים לענג בו את מחבבי "למרנן ורבנן", וששוב אין בידו למצוא נתיבה לדור הקוראים ולכבוש את לבו, בא אותו רבי־מג ועשה בקסמיו והפתיע צעירים וצעירי־צעירים, ודבריו נבלעו על חידושם ורעננותם, שלא החזילים עד שהמוות שמת עטו מידו. והרי דוגמה גדולה הימנה, דוגמת ביאליק - מה דרשו ומה לא דרשו בשתיקותיו, וביותר בימי שבתו בארצנו, שנראה כנידון לעסקנות־של־כינוס בלבד, ואף כשפתח פיו לומר תוכחתו בשירו "ראיתכם שוב בקוצר ידכם" נאשם ביל"גיות, שפירושה נסיגתו אל־לפני־עצמו וממילא כמותה כביטול; ואף כשהביא את "אגדת שלושה וארבעה", ממפלאות־הרקמה של סיפור־שירה, נמצא מי שעשאו כגל־של־עצמות, והצד השווה שבשני מיני הערכה אלה, שהתנוססו על דפי "כתובים", כמין מסקנת־חשאים, שנוח לו לביאליק שיוסיף ויעמוד בשתיקתו. דברי הערכה אלה, שהיו כמין תוכחה על מעיין שחרב וכמין הוכחה שמאמצי־חידושו הם מאמצי־שוא, אפשר סופם פרקים משעשעים בספר־ההומור של הביקורת שלנו, אולם ודאי שהם מקבלים טעם מיוחד למקרא מחזורת השירה "יתמות", שאין לה אחות בשירתנו לדורותיה, ובכלל פרק "אלמנות" שאין לו אה בשירת־העולם. ולהבדיל בין המתים והחיים - כשנדפס ראשונה סיפורו של ש"י עגנון "המטפחת" נתפרסמה עליו הערכה, גם היא באותו כתבהעת וכל כולה שתיים תיבות: סיפור בטלולי, ואזכור כי שאלתי את מחבה מה פירושה של בטלוליות, השיבני: **безделушка**; ואין צריך לומר, כי הגדרה זו היה בה מטעמו של גמר־חשבון. וזאת לדעת, כי בעל "המטפחת" שגו בו לא בלבד מגניו אלא גם משבחיו - ב' כצנלסון היה מגדולי מפליאיו של ש"י עגנון, אבל גם הוא נוהג היה לתחום תחומו ומורגל היה בפיו לאמור: אין בו אלא כדי תפיסתו ותיאורו של טירוף קטן כדרכו של הירשל ב"סיפור פשוט". ולא העלה על דעתו, כי יש בו בידי המספר כדי תפיסתו ותיאורו של טירוף גדול כל־כך, שלא תכילנו הנְייתו של אדם ויצריך גלגול לתוך הוייתה של חיה, כדרכו של בלק ב"תמול שלשום".

היוצא לנו מכל אלה, כי מידת־הבהילות לגמור חשבוננו של סופר, או - אם לומר בצורה דרסטית - לסתום עליו את הגולל בחייו, סופה מתבדית.

ג

ואכן, נתן אלתרמן היה בשנים האחרונות ענין לגמר־חשבון כזה - או - אם לומר בצורה דראסטית - לסתימת גולל כזאת. ודרכו של החשבון היה בצמצום־אחר־צמצום - לא די ש"הטור השביעי" נגזר לו כביכול כתחום־הבעתו היחיד, הרי ניתן לו גם אַטיססט: נאמן לקר־מפלגתו בסטיות קלות. ושורת האמת נותנת שנודה, כי דברים אלה שאמר יריב־מפלגתו בקול רם, אומר חבר־מפלגתו בחשאי, וההבדל

שביניהם, שהראשון מיצר על הנאמנות ושמח על הסטיות, והאחרון – איפכא. באה "עיר היונה" וטפחה על פניהם – כי עמה נגלה האור המפרנס את שירי־ערבי־שבתותיו והאור הזה מעיד, כי לא איזה קו גנרלי אלא המצפון, ולא איזו מפלגה אלא ההיסטוריה היא מסגרת המשורר. אין אני בא לזלזל במפלגה כלשהי, עוצם־כוחה וביחוד עוצם־הסכנה שבה להיות מה שנתגלתה בדור אחרון בקצוות – כלומר, חִית־בראשית מודרנית – אינם מתירים לזול בה, ועם־זאת מפלגה אינה היסטוריה – אדרבא, אם היא זוכה היא משרתת שלה ואם אינה זוכה היא מוקיונית שלה. אולם כל עוד היו בידינו נפצי־האור כדמות שירי "הטור השביעי" קל היה למי שרצה בכך או התעקש בכך, לראות את המשורר בעוגת־הכרוניקה, משנתגלה המעיין שממנו התפצלו ומתפצלים נפצי־אור אלה, הוא ספר "עיר היונה" רואים הכל כי המשורר, יותר משישב ב"כסית" וב"מילוא" ואפילו במערכת "דבר", ישב בטבורה של תולדתנו ורחשה.

היא־והיא ההפתעה, שכפתה על ראשוני־מעריכיה שתי הערכות־הקצה. ולא ניצלה ממנה גם הערכת־האמצע: מה ראה המשורר לגנוז את שירתו זאת, והרי גניזתה עושה אותה זכר־דברים תחת היותה בשעתה דורבן־דברים. ואין לך טעות גדולה מזו, כי לא בלבד כרחו של המשורר אלא גם צרכה של שירתו נותנים, שהדברים המתארים יוטלו לרשות־הרבים לא בעצם התרחשותם של הדברים המתוארים אלא הרחק אחריה. הלכה שכמותה ככלל גדול: המתפלל בדרך מתפלל תפילה קצרה; מה שאין כן כשהוא מגיע בדרכו לפונקד, לא כלי־שכן כשהוא מגיע לביתו. "הטור השביעי" דרכו דרך התפילה הקצרה, "עיר היונה" דרכה דרך התפילה שיצאה מכלל הקטעיות של דרך ופונדק ונכנסה לכלל המלאות של הבית. ודאי, כל עוד מעריכי שירת־הציבור של המשורר נסמכו על שירי־ערבי־שבתותיו, ניתן להם לראותם כשירים הנפסלים בהשתיי־פרסומם, באו שיריו עתה ונתגלה, כי השהייתם יתרונם. הלא היא ההשהיה, שניצשה אמר עליה אמירתו הנודעת, כי הרוצה להיות ברק חייב ימים רבים להיות ענן, או כלשון־המשורר שלנו האומר (עמ' 292):

פִּי לֹא עֶבֶד הַשִּׁיר וְאֲשַׁרְיוֹ אִם פֶּרֶק

צְוִיִּים וְעֲצוֹת פָּמוֹ רָסֶן וּמָתַג

אֲבָל מֶה חֲרוֹתוֹ? הִיא חֲרוֹת הַפֶּרֶק

הַנֶּרְצָע לְחֻמֵי הַצְּטָבְרוֹת וּמָתַח.

ולקטרוג על איחורו של פרסום השירה הזאת ושיריה ברבים, ניתן לומר איפכא מסתברא: גם מבחינת מסגרתה היא עתה השעה הנאותה ביותר – על פתחה של שנת העשור למדינת ישראל רואים אנו בעליל עד מה נחשבת הזכרת ראשיתה ומה שקדם לראשיתה, עד מה חיוית השבת רוחה, רוח התנופה והמסירות. כי מה נעלים, רוח־השיכחה ורוח־ההתרפות אוכלים עתה את ציבוריותנו בכל פה, וביותר באזורים שנעשו כאסקופה נדרסת למהומתם העסקנית של כפות־מבשלים, חצִים שוויצרים וחצִים קולקים, וחלקים ניכרים של הנוער שטופים, כאבותיהם, בקרייריזם לשמו. והעיקר, גם מבחינת ענין־השיר ודרך־השיר שעת הפרסום היא עתה השעה הנאותה ביותר. מבחינת ענין השיר – בחלקו

הראשון של הספר שעל שמו הוא קרוי כולו מדבר המשורר בפירוש הציניות, ודיבורו ונעימת־דיבורו מחלצים אותה מכפלה־המרכאות, שנכבלה בו בידי הצינונות המתיהרת. מבחינת דרך־השיר – ראשית ביטולה הברור של המחיצה בין שני סוגי־שירתו עד עתה, סוג שירת־הציבור מזה וסוג שירת־היחיד מזה, ביתר דיוק: המחיצה שבין רשות־הכלל מזה ובין רשות־הנמשך מזה, שהמשורר קיימה באופן שכיכלל שתי רמות־שירה, האחת סבירה ונהירה ושוה לכל נפש, האחרת כמערכת־חידות המצריכה כושר־פענוח מיוחד שאינו מסגולתם של הרבים.

ועוד זאת: צירופים של ענין־השיר ודרך־השיר עשוי היה שיפול כפצצה לתוך שירתנו הצעירה־ביותר, המתלבטת על ספו של הנהיליזם. חס לי לבטל יסודה של ההתלבטות הזאת – שאינו דומה דור שהאטום והפורענות הכרוכה בו היא לו ספיח־של־חנייה, כדור שהאטום והפורענות הכרוכה בו היא לו שורשה־של־חנייה. אולם המקשיב לרטטי שירתנו הצעירה ביותר, מבחין בה כמה וכמה סימנים לכך, שהיא מבקשת להסתתר מאחורי הפורנעות התלויה בחלל, כדי להתחמק מכל סולם־ערכים, כל־שכן שולחן־ערוך, והיא התחמקות הקרובה כדי פסיעה אחת, ויש שכבר פסעו אותה, לתוך־תוכה של חכמת שיננא חטוף־ואכול, בתוספת רוח־הכתוב: כי מחר נמות. והנה לתוך ההתחבטות המסוכסכת הזאת בין טראגיקה ובין ציניות, הטיל המשורר את "עיר היונה", וראש בה שיריו על שני קטבי־הקנייית של האומה בדורנו.

ד

משלושת חלקיו של ספר "עיר היונה" נוטה ההערכה־לשבה לפרוש את חופת־היתרון על אמצעו, ובחוד על אחריתו, שענינה הפואימה הנפלית "שיר עשרה אחים". ממילא אין ההערכה חשה בחשיבותה המכרעת של ראשיתו, שהיא־היא המקיימת את האידיאל הקדום ביותר והצעיר ביותר של נעים־זמירות בישראל כדרך שנתפס להם לחז"ל נעים־זמירות־ישראל: משורר תהילים ועוסק בשפיר ושיליא. אפשר שאילו חז"ל היו יודעים על דרך דיאלקטיקה, היו אומרים: מתך שעסק בשפיר ושיליא היה משורר־תהילים. ואם משוררנו רואה עצמו מצווה לקיים אותו אידיאל, הרי "עיר היונה" מגשת ואף מפלסת את נתיבתה לדרך־קיומו, שהרי ענינה עיסוק בשפיר ושיליא של עם. וכדי לברך בפה מלא על כך, אין צורך בהפלגתו של שמיר, שהיתה בה כעין רגרסיה אל מאמרו ב"דף חדש", שעל פיו מתחוללות מהפכות בספרותנו בכל שני וחמישי, כשם שאין צורך בהפלגתו של מגד שהיתה בה כעין רגרסיה אל הקריאה התמה: זה כביר; ואם מעשה השנאה גזירה הוא, דין שייעשה בקירבה יתירה – קודם כל בתחום השלישיה: אורי צבי גרינברג, אברהם שלונסקי, יצחק למדן. ודומה כי יותר שעשויה ללמד השנאה, הנראית קרובה יותר, היא השואה עם א' שלונסקי – החשוב כדין כראש־אסכולה, שבעל "עיר היונה" נמנה והוא עצמו מונה עצמו עמה, – שיש בה כדי להבליט כמה צדדים שונים במזג ובמתכונת, ויחוד בפקטורה ואביזריה, עשויה ללמד השנאה, הנראית רחוקה יותר, היא השואה עם יצחק למדן, וביחוד עם הארי שבשלישיה, א' צ' גרינברג – ראשון, שתעודתו להיות כתנים לדורו מנעתו מהיות כנור לו ואף כפתו לחדגוניות של מוטיב, נושא ונעימתו; אחרון שאוירת־החזון, שהיא כאוירת־תמיד לו, אופפת כל

יצריו, באופן ששיר שענינו בשטח־של־שטח ושיר שענינו בעומק־של־עומק נושמים נשימה גבוהה ולוהטת אחת, שבה נעלם סולם־דרגות וממילא מתבטלת מערכת הבחנה בין טפל ועיקר. השנאה ביניהם ובין בעל "עיר היונה" מעמידה על הצדדים השונים וממילא על יחודו של בעל "עיר היונה" – יותר־ההומור כשם שהרחיקתו משבט־השעבוד לקינת־תמיד, כך הרחיקתו מחסד־השעבוד לחזון־תמיד. אלא שהריחוק הכפול הזה גזירה בו משלו – חציצה בין תחום לתחום, שאילו נתקיימה במוחלט, היתה קובעת לאורך ימים את השירה בחינת מאזנים, שכל מה שהכף האחת מתרוממת יותר, הכף האחרת יורדת יותר. עד שהשירה שלו לא היתה יודעת אלא את השיר הקל מכל קל מזה ואת השירה הכבדה מכל כובד מזה. ודוקא יותר־ההומור, אִם־המחיצה הזאת, הוא גם הגרם לביטטולה – הבינה, שהיא מיסוגו של הומור, לא זו בלבד שלחשה לו למשורר שיתגבר על הדיספורטיביות של מערכות שירתו ומערכיה, אלא היא שסייעתו להתגבר עליה ממש, ופרי ההתגברות – מבואי הספר שלפנינו.

ומשהפלגנו לדרכי השנאה, נטריח גם ניסוי אחר, הנראה לנו מוצדק ביותר והנעשה מתוך הנחה שבידנו, כי לא כיחוסו הגלוי של המשורר הוא יחוסו הסמי. כבר רמזנו בענין יחוסו הגלוי – א' שלונסקי, ועתה נרמז על יחוסו הסמוי – יעקב שטיינברג. בירורו של הרמז הזה קובע פרשה לעצמה, ולענינו נסתפק בהערה אחת: הדרך מספר הסטירות עד לחרוזית מבית הצורף לשטיינברג כמותה כדרך משני ספרי "הטור השביעי" עד מבואי "עיר היונה" לתרמן, אלא מה שהראשון עשה על דרך זה־האחר־הוא ובמרחק־זמנים גדול למדי, עשה האחרון, בשני סוגי שיריו, על דרך־הליד־זה ובשכנות־זמנים צפופה ביותר.

ה

מבואי "עיר היונה" מאירים גם את כרכי "הטור השביעי" אור מיוחד – אלה נגלים כתרשימים של תבנית גדולה מעצמם, כמצע אלמנטרי לדיוטה מעולה, באופן שניתן בידנו פתח התבוננות כפולה – מקומת־הקרקע נראות הפרוטות המצטרפות, ממעקה־הדיוטה נראה הדינר שהצטרף מהם, וככל דינר הוא שונה מפרוטותיו כשוני הנחושבת והזהב. ממעקה הדיוטה נראית עיר היונה על כפל פניה, כשנקודת־המצפה היא קבועה ומסימת. מצפה אורבאני סטי הוא – כטבור לו תל־אביב, עיר, קרת, ורחשו רחש עיר – מלאכה, מסחר. נופים הנגלים והולכים, בכללם גם נופים חדשים שנכבשו ליד ולנפש, אף הם נראים כמצע לעיר ועשייתה. אבל רקעה של העיר הוא רחב לא בלבד לצד היבשה אלא גם, ועתים: בעיקר, לצד הים – אל חופי העיר מתדפק גורל־עם; מעליהם נראה גורל עם, כשקוי החופים מתוחים כקוי גבול בין כליה ותקומה. מעל חופיה נשמעת תפילת־האזכרה הנאמרת בבתי־הפילה: שנהרגו, שנשרפו, שנחנקו, והיא נשמעת באופן שכל קטע של אזכרה בא על מלוא גילומו בתמונות אדירות המרעישות באימת־ציוריתם את נפשנו עד היסוד בה. השירים המראים את אימי השואה מבחינת הניתה של האם על רצח בניה ומבחינת חנייתם של הבנים על רצח אמם הם פניני דמעה בספר הקינות הגדול של עמנו. על המצע הזה, מצע הארחית של גולת אירופה, מתגוללות תחנות מלחמת־היהודים ונראה הישוב על ריבוי פניו ובבואתו בזוטות כשם שנראית הליכת־העם לארצו כמאמרו של אותו גדול בחסידות: מיט די בענק

און מיט די טישן,² ופני ההיסטוריה ומהלכה נשקפים לא במליצה הכוללנית אלא בתמונה הפורטת, לא במשטח החול המטושטשט אלא בגרגיר המבליט, והעמידה היא בתוך העם, בתוך מלחמתו, בתום היומיום על ניגודיו, וביחוד מתוך קריאת הדברים בשמם. והכל מתוך תודעה כי ההיסטוריה הזאת, כפי שהיתה, חיים בנו, כי אין אנו בעצם אלא תקצירה; תודעה שכלולה בה ממילא ההתרסה כנגד האסקפיזם האחד מתולדתנו, על דרך הקיצור והדילוג, וכנגד האסקפיזם האחר ממנה, על דרך הדחיה של כל שהוא לפני חופה של תל-אביב.

אכן "עיר היונה" ענינה הכרת עצמנו כדרך שעשוי ללמדה משורר על-ידי ראות העצמים ותנועתם ועירובם ומיזוגם; ודרכה דרך הגאווה הטבעית לשאת את תולדתנו כפי שנגזרו עלינו כממשות וכפי שנועדו לנו כחפץ; קבלת ההיסטוריה שלנו על ניגודיה, בלי לנהוג בה מעשה יורש המתאמר, כי מותרת לו בחינת דין הניין לי ויתהון לא הניין לי, והמדמה לעשות בה כמשאלת-נוחיותו. ומה שנאמר בהיסטוריה נאמר בהנ"ה, שהיא דופק דמה החי והרוהט, וגם היא נראית על ניגודיה, והראייה מחלחלתה אותה השמחה, שכבר הביעה פזמון-הילדים התם: וואויל איז מיר איך בין א ייד – כלומר: אשרי כי יהודי אני; הלא היא השמחה העושה את הכורח – חירות.

(ט"ו טבת תשי"ח)

² לרבות הספסלים והשולחנות.